

"אם ידברו הבנים ספרדית, לא יבין איש שפת בנו ובתו!"

יוסף עופר

המאבק על מבטא העברית המתחדשת בארץ ישראל

בשנת 1898 תיאר "מורה חדש מארץ ישראל" מעל דפי עיתון "המליץ" תמונה עגומה למדי של מערכת החינוך העברית במושבות ארץ ישראל:

ההברה הזאת לחלק יצאה, וכל עיר ומושב בארץ הקודש יבנו במה להם לעצמם: בבתי הספר ביפו, ברחובות, בראשון לציון – לומדים על פי ההברה האשכנזית. ושאר היהודים במושבות האחרים מה המה עושים? לא נודע לי בבירור. ובכן הננו רואים ערבוביא ואנדרלמוסיה בשפתנו הקדושה ובדבורה ובמבטאה. והיה כי יפגש תלמיד בית ספר שבראשון לציון את תלמיד בית הספר מפתח תקוה – לא יבינו איש את שפת רעהו, ויביטו איש על אחיו כעל איש זר ונכרי וכעל בן עם עמקי שפה וכבדי לשון.

פרופ' יוסף עופר, חבר-יועץ באקדמיה ללשון העברית, מלמד באוניברסיטת בר-אילן ובמכללת הרצוג, ועוסק בחקר המסורה למקרא, בפרשנות המקרא בימי הביניים ובעברית החדשה.

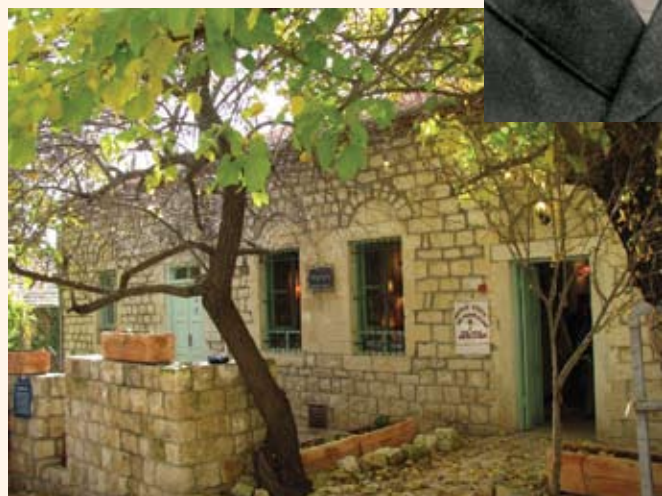

המושבה רחובות בראשיתה, גלויה (אוסף בן ציון כהנא, ארכיון התמונות יד יצחק בן צבי)

שמחה חיים וילקומיץ (אוסף גרשון גרא, ארכיון התמונות יד יצחק בן צבי)

"המורה החדש", שלא חשף את שמו מעל דפי העיתון, היה שמחה חיים וילקומיץ, מורה מן העיר וילנה. אנשי המושבה רחובות הזמינוהו לבוא אליהם ולנהל את בית הספר היסודי שנוסד אצלם זה מקרוב. המושבה רחובות עלתה על הקרקע בט"ו באב תר"ן (1890) בעבור עולים מפולין, שביקשו להקים יישוב יהודי בארץ ישראל ולהתפרנס מעבודה חקלאית, וגידלו בעיקר כרמי יין ופרדסים. תלאות רבות עמדו בפני המתישבים בשנים הראשונות: רדיפות ומכשולים מצד השלטון העות'מאני; היעדר ניסיון או ידע חקלאיים; ומחלות הקדחת והעיניים. לפיכך, בשנים הראשונות כמעט שלא עלתה על הפרק שאלת החינוך, והילדים הצעירים לא למדו בשום מסגרת חינוכית. רק לאחר כמה שנים התחילו מנהיגי המושבה לדון בשאלת חינוך הילדים ובאופיו של בית

בית וילקומיץ, ראש פינה

הספר שייבנה במקום. עם ייסוד בית הספר למדו כל ילדי המושבה – בני שש עד עשר – בכיתה אחת, אך במשך הזמן חולקו לכיתות שונות, וכך הוזמן וילקומיץ לנהל את בית הספר ולקבוע את תכנית הלימודים ואת נהליו.

שפה אחת ודברים אחדים

כשהגיע וילקומיץ לארץ נתקל במחלוקות ובוויכוחים שונים בכל הנוגע לסדרי החינוך, וכך גם ברחובות. אוכלוסיית המושבה הייתה קטנה ומפולגת: חיו בה "קולוניסטים" (מתישבים) שעלו זה מקרוב מרוסיה ודגלו בעבודת כפיים בצד בני "היישוב הישן" שמרכזם היה בירושלים. בין בני היישוב הישן היה זוג חסידים זקנים שדרשו שבית הספר ייקרא "תלמוד תורה" ויילמדו בו לימודי קודש בלבד, ומן העבר השני עלתה התביעה שלא ללמד כלל לימודים דתיים בבית הספר, ואף לא לערוך בו תפילות לתלמידים. אליהו זאב לוינ-אפשטיין (1864-1932), שהיה ממייסדי רחובות וממנהיגיה, מספר בזיכרונותיו כי ניסה ללכת ב"שביל הזהב" ולשלב בין לימודי היהדות ובין "המדעים שעל האדם המודרני לדעת, אפילו כשהוא עובד אדמתו".

על רקע הדעות השונות פרצה מחלוקת גם בנוגע למבטא העברית בבית הספר, ונשמעו טענות מזה ומזה: תומכי המבטא העברי האשכנזי טענו כי מרבית תושבי רחובות הם יוצאי פולין ורוסיה, וידיעותיהם בעברית מבוססות על המבטא האשכנזי, שסימניו הבולטים הם הגיית האות תי"ו כמו סמ"ך (כאשר אין בה דגש); הגיית תנועת הקמץ כתנועת o (שלא כמו הפתח, הנהגה בתנועת a); והגייה מלעילית של כל המילים. כך למשל, בפסוק הראשון בתורה, "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ", מופיעה

וילקומיץ ותלמידיו בראש פינה (אוסף גרשון גרא, ארכיון התמונות ידי צחק בן צבי)

מייסדי רחובות עם מפת הנחלות, לוי־אפשטיין שני מימין (אוסף התמונות, הארכיון הציוני המרכזי)

לאותו דבר, וכאשר יחליטו – כן יקום לחק ולא יעבור!" בהמשך, כשהוויכוח התלקח ביתר שאת ואף איים לפלג את המושבה הקטנה, הלך גם לוי־אפשטיין בעקבותיו של וילקומיץ: הוא הציע לפנות אל 15 מחכמי היהודים בארצות העולם, לשאול בעצתם איזה מבטא הוא הנכון ולהכריע על פי הרוב. כך נשלחו מכתבים בנדון לפריז, לקייב, לווילנה ולשאר ארצות הגולה, והכול חיכו להכרעתם של הנשאלים. ואולם בסופו של דבר לא זו הייתה הדרך שהובילה לפתרון. אם כן, כיצד הפך המבטא הספרדי בכל זאת למבטא השולט בארץ ישראל?

שיחה גורלית בבית החולים

להבנת תהליך זה יש לחזור לשנות ה-70 של המאה ה-19, למקרה שאירע בפריז לאליעזר בן יהודה. הדבר היה כמה שנים לפני שעלה בן יהודה לארץ והחל להטיף ולפעול להפצת הדיבור העברי. באותה העת היה בן יהודה מאושפז בבית חולים מפאת מחלת השחפת שחלה בה, ושם פגש באקראי את אחד מחכמי ירושלים, אברהם משה לונץ (1855-1918), שהתעורר לפתע והוחש לבית החולים בניסיון להשיב לו את מאור עיניו. לונץ,

שלוש פעמים האות תי"ו, ובכולן היא רפויה ונקראת בהברה האשכנזית כאילו הייתה סמ"ך. ואכן, איכרי רחובות שעלו לארץ מפולין ומרוסיה הכירו את העברית במבטא האשכנזי; במבטא זה למדו בילדותם חומש ומשנה, ואף היה זה המבטא ששמעו בבתי הכנסת. שפתם המדוברת לא הייתה העברית אלא היידיש. מורי בית הספר ברחובות, טענו אחדים מהאיכרים, מלמדים את ילדיהם עברית ודוחקים את היידיש בהציגם אותה כשפת הגלות; ואם כך, טענו, לו לפחות יהגו את העברית במבטא האשכנזי המוכר לאבותיהם, שכן "אם ידברו הבנים ספרדית [עברית במבטא ספרדי] לא יבין איש שפת בנו ובתו!" וילקומיץ, לעומתם, העלה במאמרו כמה טענות מעשיות דווקא לטובת השלטת המבטא הספרדי בבית הספר. ראשית, טען, מבטא זה יביא לקרבה בין העדות, שהרי לאשכנזים ולספרדים תהיה "שפה אחת ודברים אחדים". שנית, דרושה אחידות במבטא בכל המושבות בארץ, ולא ייתכן שחלק מבתי הספר ילמדו עברית במבטא אחד, וחלק אחר ילמדו עברית במבטא שונה.

פרסום המאמר ב"המליץ" היה כשלעצמו צעד מעניין. "המליץ" היה "מכתב עתי" שראה אור מדי יום ביומו ב[סנט] פטרבורג ברוסיה. עיתון זה, כפי שהכריזו עורכיו, "מגיד ליעקב כל דבר הנוגע ליהודים", ושימש צינור קשר בין יהודי העולם במקומות שונים. וילקומיץ, כך מתברר, סבור היה שבשאלה שהתעוררה במושבה הקטנה ביהודה, על אודות הברת הלימוד הנכונה, צריכים היו להכריע חכמי האומה בכל מקומות מושבם בעולם. לדבריו, "ראוי ונכון הדבר, וגם חובה גדולה, כי השאלה הזאת תעלה על עמודי מכתבי עתים לישראל [...] למען נשמע פשר דבר מפי הנבונים ומומחים

מתוך הרצאתו של דוד ילין על המבטא הראוי בעברית, תרס"ה

לעצמם את המבטא המתוקן הזה "במשך שבועות אחדים".

בהקשר זה יש לציין כי אשכנזי בן התקופה היה מסוגל לשנות את מבטא התי"ו הרפה, שהרי הדיבור העברי היה מבוסס על קריאת הכתוב, ולכן לא קשה היה לדעת איזו מילה נהגית בתי"ו ואיזו מילה נהגית בסמ"ך. אך מי שהיה רגיל במבטא הספרדי התקשה לעבור בקלות למבטא האשכנזי, שהרי לא יכול היה לדעת מתי האות תי"ו היא דגושה ומתי היא רפה.

"והמבטא הספרדי נשאר בתוקפו"

מפגשים בין בני העדות השונות התרחשו מדי יום בארץ ישראל של המאה ה-19, והשפה העברית במבטא הספרדי הייתה לשון הקשר הטבעית ביניהם. וכך, אך טבעי היה שמבטא זה יהפוך גם למבטא בלשון הדיבור וההוראה בבתי הספר ובגני הילדים ברחבי הארץ. תחיית הלשון העברית בכללה לא הייתה תהליך פשוט: חסרו בעברית מילים רבות לצורכי יום-יום, והמורים הראשונים התקשו מאוד למצוא את המונחים הנדרשים להוראת מקצועותיהם. פיתוח השפה העברית והתאמתה לדיבור העברי המודרני היו תהליך ממושך ומורכב, אך הבחירה במבטא הספרדי, לעומת זאת, הייתה בחירה טבעית והכרחית.

בשנת 1913 נערך דיון מיוחד בוועד הלשון בירושלים על המבטא הראוי לדיבור העברי בארץ ישראל. הדוברים בדיון הדגישו כי קיימת מציאות לשונית ברורה בארץ ישראל: המבטא הספרדי הוא המבטא השולט בכל מקום ועליו יש לבסס את הגיית העברית. מקצת הדוברים תבעו לשמור על הבחנות שונות בהגייה, כגון ההבחנה בין טי"ת לתי"ו, בין כ"ף לקו"ף; אחרים טענו כי "בחיים ובטבע הכול נעשה לפי חוק המאמץ היותר קטן", ולא ניתן יהיה לדרוש מן הציבור הבחנות שאינו רגיל בהן. ואמנם, אף שהחלטה שהתקבלה בסופו של דבר בוועד הלשון התבססה על ההצעה הראשונה, הרי שהמציאות הלשונית שאנחנו מכירים היום – בהתאם ל"חוק המאמץ הקטן" – נוטה בבירור לדעה השנייה...

ומה היה בסופו של משאל המלומדים שערך לוי-אפשטין כדי להכריע מה יהיה המבטא בבית הספר ברחובות? התשובות, כך מתברר, התממהו להגיע, וכשהגיעו סוף סוף תשובות אחדות לא הייתה ביניהן הסכמה. בסופו של דבר "התרגלו ההורים במבטא הספרדי ולא חפצו לשנותו [...] לא הוסיפו לדבר עוד בענין הזה, והמבטא הספרדי נשאר בתוקפו".

ג) באי יותר נכון לקבל את המבטא הספרדי מפני כי הוא מבטא אחיזת הספרדים הרבים בא"י, ומפני כי האשכנזים הראשונים שהחלו להשתמש בעברית בתור שפה חיה קבלו כבר את המבטא הזה, ומפני כי המביכה בא"י, בערים וביחוד בכפרים, סדרת ערבית, והמבטא הזה קרוב יותר למבטא הלשון הזאת, האחות החשובה ללשונו; וז' בקבלו את המבטא הספרדי עלינו לצרפו ולנקות ולבטאו באפן הראוי והנכון. האמצעי היותר טוב אשר בו נוכל להשתמש להפצת המבטא הנכון אשר יקבל, הוא כמובן בית הספר, כי רק הוא יוכל לשיטו ולקבעו בפי ילדיו, ורק על ידו יהיה אפשר כי הדור הבא ידבר עברית בארצנו, מרכז הדיבור עמנו, במבטא אחד אשר יוכל להיות לסופת לבני עמנו בכל ארצות פזוריהם. ועיב הנני חושב כי פה, באספת סודי א"י, הוא המקום היותר סגל לדון בו על פרטי הקביעות הזאת, ולביא אם תכף או אחרי זמן לידי המבטא מחלטה.

המבטא והכתיב

בעברית

הרצאה

באספה הכללית השנתית

לאגדת המורים בא"י

שחזתה במושבת נדרה כאלול תרס"ה.

ס א ה

דוד ילין

ירושלים

תרס"ה

בדפוס הראים לוינן

ליד ליטא שעלה לארץ ישראל ב-1869, סיפר לכן יהודה על המציאות הלשונית הנוהגת בארץ ישראל. השיחה בין השניים התנהלה בעברית במבטא ספרדי, ולונץ סיפר כי השפה העברית במבטא הספרדי היא שפה מדוברת בארץ ישראל. אמנם, ציין לונץ, העברית איננה משמשת לשון-אם לשום עדה מעדות ישראל, אך היא משמשת כ"לשון גשר" במפגשים בין יהודים בני עדות שונות. למעשה, סיפר לכן יהודה, זו השפה היחידה העומדת לרשותם במפגשים כאלה. וכך סיפר לימים אליעזר בן יהודה על שיחתם זו:

לונץ גָּאָר לי כי הַצְּבוּרִים היהודים בירושלים – ספרדים, אשכנזים, מערבים [יוצאי מרוקו], גורזים [יוצאי גרוזיה] ועוד – מדברים אמנם צבור צבור ביניהם לבין עצמם איש בלשון הארץ שבא משם; אך בהיות שאין בני צבור אחד מכירים בלשון בני צבור זולתו, הם מוכרחים בכל הזדמנות של צורך לדבר זה לזה בלשון הקודש, ובשיחות חולין אלה גם האשכנזים משתמשים בהברה הספרדית.

על רקע דבריו של לונץ, חשוב להדגיש כי שינוי של מבטא דיבור הוא תהליך קשה ביותר, לעתים כמעט בלתי אפשרי, כפי שניתן להיווכח בעת שמקשיבים לדיבורם של עולים חדשים. במרבית המקרים דור ההורים אינו מסוגל לשנות את מבטאו, ורק דור הילדים יכול לסגל לעצמו את המבטא הרווח. וכך, אנשי ירושלים האשכנזים אמנם לא היו מסוגלים לשנות את מבטאם ולדבר במבטא הספרדי, אך הם יכלו להכניס בשפתם בכל זאת כמה שינויים מודעים, שבכוחם היה להקל על הספרדים להבין את דיבורם העברי של האשכנזים: במקום להגות תי"ו רפוייה כמו סמ"ך הם החלו להגות כל תי"ו כאילו היא דגושה. נוסף לכך, את תנועת הקמץ השתדלו להגות בתנועת a, כמו את תנועת הפתח. לפי עדויות שונות מראשית המאה, אשכנזים שבאו לארץ היו מסוגלים לאמץ

לעיון נוסף:

1. ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו, כרך א, עמ' 152-169.
2. א' בן יהודה, "החלום ושרבו", כל כתבי אליעזר בן יהודה, ירושלים תש"א, עמ' כ-כא.
3. ש' הרמתי, "תחיית הדיבור העברי במושבות", מ' אליאב (עורך), ספר העליה הראשונה, ירושלים תשמ"ב, א, עמ' 427-446.
4. ז' ולק, "צמיחת החינוך הלאומי במושבות", שם, עמ' 418-423.
5. א"ז לוי-אפשטין, זכרונותי, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 209-215.
6. י' עופר, "ראשיתו של המבטא הישראלי", א' ממן, ש' פסברג וי' ברואר (עורכים), שערי לשון: מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, ירושלים תשס"ח, ג, עמ' 166-172.